

ISSN 2080-1807

Karolina Żernicka*

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: zernicka@law.umk.pl

Dobór serwisów WWW polskich bibliotek cyfrowych do oceny użyteczności – propozycja pragmatycznego podejścia

DOI: 10.12775/TSB.2013.007

STRESZCZENIE: Problem oceny polskich bibliotek cyfrowych wzbudza coraz większe zainteresowanie w polskim środowisku teoretyków i praktyków z zakresu bibliologii i informatologii. Nie podjęto jednak dotychczas próby szeroko zakrojonych prac w tym zakresie. Wydaje się, że jedną z przyczyn może być trudność w jasnym określeniu przedmiotu badań i wyznaczeniu zbioru badawczego. W artykule przedstawiono propozycję pragmatycznego podejścia do kwestii określenia zbioru badawczego i próby celowej do przeprowadzenia oceny użyteczności serwisów polskich bibliotek cyfrowych. Wyjaśniono wątpliwości definicyjne spotykane na gruncie polskich bibliotek cyfrowych. Następnie szczegółowo opisano proces ustalenia zbioru badawczego i doboru próby celowej do badania. Przeanalizowano także przyczyny napotkanych trudności i zasygnalizowano inne możliwe podejścia do omawianego problemu badawczego.

SŁOWA KLUCZOWE: biblioteki cyfrowe, ocena użyteczności serwisów WWW.

Wprowadzenie

Problem oceny bibliotek cyfrowych wzbudza coraz większe zainteresowanie w polskim środowisku teoretyków i praktyków bibliologii i in-

* Uczestniczka studiów doktoranckich z zakresu bibliologii, prowadzonych na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

formatologii. Dostrzega się rosnącą potrzebę prowadzenia badań w tym zakresie, jednak liczba inicjowanych projektów badawczych wydaje się nadal niewystarczająca.

Analizując polskie piśmiennictwo bibliologiczne, można zauważyć, że tematyka oceny bibliotek cyfrowych jest stosunkowo słabo reprezentowana w literaturze przedmiotu¹. Nie można jednak powiedzieć, że kwestiami oceny polskich bibliotek cyfrowych nie zajmowano się wcale. Ukazało się wiele publikacji, w których podejmowano próby ustalenia metod, kryteriów i miar oceny², lecz badania te nie wychodziły poza rozważania teoretyczne. Podczas gdy jedni autorzy nie podjęli się oceny konkretnych kolekcji cyfrowych za pomocą przedstawionych przez siebie kryteriów i metod, inni – dokonali oceny jedynie wybranych zagadnień funkcjonowania polskich bibliotek cyfrowych. Stanisław Skórka³ przeanalizował sposób organizacji treści na przykładzie trzech polskich kolekcji cyfrowych, Anna Durska dokonała oceny kilku bibliotek pod kątem ich przydatności dla użytkowników z dysfunkcją wzroku⁴, Jadwiga Woźniak-Kasperek zajęła się kilkoma wybranymi aspektami oceny biblioteki cyfrowej e-bUW (głównie w obszarze funkcjonalności i dostępności)⁵.

¹ Por. M. Wójcik, *Literatura na temat bibliotek cyfrowych – analiza bibliometryczna*, [w:] *Biblioteki cyfrowe*, pod red. M. Janiak, M. Krakowskiej, M. Próchnickiej, Warszawa 2012, s. 291.

² Por. np. M. Janiak, M. Krakowska, *Ocena jakości bibliotek cyfrowych*, [w:] *Biblioteki cyfrowe...*, s. 135–178; E. Głowacka, *Jakość bibliotek cyfrowych – aspekty i kryteria oceny*. E-mentor. Dwumiesięcznik Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie [on-line] 2011, nr 2 (39) [dostęp 31 marca 2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/39/id/828>; M. Górny, *Porównawcza ocena efektywności bibliotek cyfrowych na etapie budowy i początkowego rozwoju – podejście pragmatyczne*, [w:] *Studia z informacji naukowej i dyscyplin pokrewnych: prace dedykowane Profesor Barbarze Stefaniak*, pod red. E. Gondek, D. Pietruch-Reizes, Katowice 2007, s. 244–253.

³ S. Skórka, *Ewaluacja jakości bibliotek cyfrowych w ujęciu architektury informacji*, [w:] *XVIII edycja seminarium z cyklu „Digitalizacja”: Biblioteki cyfrowe – systemy zarządzania, obsługi oraz kryteria oceny*, Warszawa, 11 stycznia 2012 r., Warszawa 2012, s. 155–186.

⁴ A. Durska, *Cyfrowe książki i biblioteki – próba oceny przydatności dla osób z dysfunkcją wzroku*, „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2008, nr 2, s. 29–43.

⁵ J. Woźniak-Kasperek, *Funkcjonalność i dostępność bibliotek cyfrowych*, [w:] *Uniwersum piśmiennictwa wobec komunikacji elektronicznej*, pod red. K. Migionia, M. Skalskiej-Zlat, Wrocław 2009, s. 393–406.

Kilku badaczy podjęło próbę bardziej kompleksowej oceny polskich bibliotek cyfrowych. Lidia Derfert-Wolf w swoich pracach⁶ krytycznie spojrziała na realizację projektów różnych bibliotek w Polsce, a Henryk Hollender w licznych publikacjach oceniał – często dość krytycznie – zawartość, organizację i widoczność w sieci rodzimych bibliotek cyfrowych⁷. Elementy oceny zawarły też w swoich opracowaniach m.in. Jolanta Mazurek (przeprowadziła badania ankietowe wśród użytkowników⁸) oraz Anna Wałek (dokonała szczegółowej charakterystyki kilkunastu największych polskich bibliotek na platformie dLibra⁹).

Obok wskazanych wyżej przykładów, nie zainicjowano dotychczas szeroko zakrojonych badań oceny polskich bibliotek cyfrowych czy wypracowania konsekwentnej metodologii ich oceny. Wydaje się, że przyczyny takiego stanu rzeczy należy upatrywać w trudnościach związanych z precyzyjnym określeniem przedmiotu badań oraz wyznaczeniem zbioru badawczego. W niniejszym artykule podjęto próbę przedstawienia pragmatycznego podejścia do kwestii doboru materiału badawczego i określenia próby celowej na potrzeby przeprowadzenia oceny użyteczności serwisów polskich bibliotek cyfrowych. Zasygnalizowano także możliwe ograniczenia, jakie potencjalny badacz może spotkać podczas realizacji tego zadania.

⁶ Por. np. L. Derfert-Wolf, *Jak posługiwać się biblioteką cyfrową?*, [w:] *Cyfrowy świat dokumentu: Wydawnictwa, biblioteki, muzea, archiwa*, pod red. H. Hollendra, Warszawa 2011, s. 188–237.

⁷ Por. np. H. Hollender, *Profil, zasady gromadzenia, uzupełnianie zasobów*, [w:] *XVIII edycja seminarium z cyklu „Digitalizacja”...*, s. 85–101; tenże, *Digitalizacja to właściwa odpowiedź, ale jakie było pytanie?*, [w:] *XIII edycja konferencji z cyklu „Digitalizacja”: Od digitalizacji zaawansowanej do dojrzałej*, Warszawa, 13 stycznia 2009 r., Warszawa 2009, s. 27–35; tenże, *Biblioteki cyfrowe w Polsce: warunki i zagrożenia*. Biuletyn EBIB [on-line] 2005, nr 4 (65) [dostęp 31 marca 2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/2005/65/hollender.php>.

⁸ Por. J. Mazurek, *Drogi czytelniku, jak korzystasz z biblioteki cyfrowej? Próba odpowiedzi*. Biuletyn EBIB [on-line] 2009, nr 5 (105) [dostęp 31 marca 2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/2009/105/a.php?mazurek>.

⁹ Por. A. Wałek, *Biblioteki cyfrowe na platformie dLibra*, Warszawa 2009, s. 143.

Ocena użyteczności serwisów bibliotek cyfrowych

Przedmiotem znaczącej części badań nad oceną bibliotek cyfrowych jest użyteczność (ang. *usability*) ich serwisów WWW. Zgodnie z definicją *użyteczność systemów komputerowych* (w tym również systemów informacyjno-wyszukiwawczych) to stopień, w jakim dany system umożliwia osiągnięcie przez użytkownika konkretnych celów w danym kontekście¹⁰. W środowisku bibliotek cyfrowych kryterium użyteczności służy określeniu, w jakim stopniu biblioteka (rozumiana jako serwis WWW) umożliwia efektywne i zadowalające wykonanie zadań przez użytkownika. Popularność badań użyteczności wynika z faktu, że koncentrują się one na bezpośredniej interakcji użytkownika z „produktem końcowym” projektu cyfrowego, tj. serwisem WWW. Innymi słowy, badania użyteczności pozwalają ocenić, w jakim stopniu użytkownicy są w stanie osiągnąć założone cele, korzystając z serwisu biblioteki cyfrowej.

Dwoma najczęściej wykorzystywanymi na tym polu metodami badawczymi są:

- analityczne metody oceny użyteczności przeprowadzane przez ekspertów-profesjonalistów (praktyków i badaczy), odbywające się bez udziału użytkowników (np. ocena heurystyczna);
- empiryczne metody oceny użyteczności prowadzone z udziałem użytkowników, polegające na badaniu interakcji użytkowników z systemem (np. obserwacja, ankieta).

Polska biblioteka cyfrowa – problemy definicyjne

Przed przystąpieniem do badania bibliotek cyfrowych należy zdefiniować sam termin *biblioteka cyfrowa*. Okazuje się, że to zadanie może nastęrczać sporo trudności, gdyż w polskim Internecie stosuje się wymiennie wiele terminów (np. *biblioteka cyfrowa*, *biblioteka wirtualna*, *archiwum cyfrowe*, *repozytorium*, *czytelnia wirtualna* itp.) na oznaczenie bardzo różnego rodzaju projektów cyfrowych. W rodzimej literaturze fachowej wielo-

¹⁰ Por. np. *ISO 9241-11:1998 – Ergonomic requirements for office work with visual display terminals (VDTs) – Part 11: Guidance on usability*.

krotnie dyskutowano problem zróżnicowanej terminologii¹¹. W literaturze zagranicznej daje się natomiast zauważyć bardzo szerokie rozumienie terminu *biblioteka cyfrowa* (ang. *digital library*) – pod tą nazwą są tworzone projekty będące platformami integrowania różnych zasobów i usług w ramach szeroko rozumianej infrastruktury informacyjnej¹². Wydaje się, że w polskim środowisku informatologicznym przyjęła się definicja bibliotek cyfrowych drugiej generacji Władysława Kolasy z 2009 r.¹³ oraz ustalenia Marka Nahotki z 2010 r. w kwestii różnic między bibliotekami a repozytoriami cyfrowymi¹⁴. Na podstawie tych opracowań można przyjąć, że biblioteka cyfrowa spełnia następujące warunki:

- podobnie jak biblioteka tradycyjna opiera się na własnej kolekcji (nie pełni funkcji pośredniczącej w udostępnianiu zasobów, jak np. serwisy agregujące czy proste wykazy odsyłaczy);
- zachodzą w niej te same procesy co w bibliotece tradycyjnej: gromadzenie, opracowanie i udostępnianie; proces gromadzenia jest planowany i systematyczny, opracowanie – ustandaryzowane, a udostępnianie – zorganizowane;
- jej zasób stanowią głównie zdigitalizowane wersje publikacji drukowanych posiadanych we własnych zbiorach (choć niewykluczone są także publikacje typu *born digital*);
- najczęściej zdigitalizowane obiekty to te, których okres ochrony praw autorskich już upłynął, dlatego kolekcje te mają zazwyczaj charakter historyczny;
- obiekty mogą być udostępniane w różnych formatach;
- stosuje wysokie standardy techniczne (jakość obiektów cyfrowych jest nie gorsza od oryginałów, a biblioteka oferuje dodatkowe, zaawansowane możliwości prezentacji, edytowania lub przeszukiwania obiektów);
- oferuje zaawansowane mechanizmy wyszukiwawcze;

¹¹ Por. np. D. Grygowski, *Dokumenty nieksiążkowe w bibliotece*, Warszawa 2001, s. 157–173.

¹² Szeroko omawia to zagadnienie M. Nahotko w pracy pt. *Komunikacja naukowa w środowisku cyfrowym*, Warszawa 2010.

¹³ M. Kolasa, *Biblioteki cyfrowe – wstęp do problematyki* [on-line]. E-LIS. E-prints in library and information science [dostęp 31 marca 2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://hdl.handle.net/10760/16395>.

¹⁴ M. Nahotko, dz. cyt., s. 92–94.

- dostęp jest zwykle bezpłatny, ale może być ograniczony do określonej grupy osób (użytkowników zarejestrowanych);
- gwarantuje trwałość zasobu (udostępniane dokumenty nie są utworami publikowanymi czasowo, jest zapewniona stałość hiperłącza);
- zasób jest tworzony przez bibliotekarzy lub profesjonalnych specjalistów informacji (w odróżnieniu od repozytoriów, w których możliwość deponowania i opracowania dokumentu mają także autorzy);
- przedstawicielstwo ma określoną, fizyczną lokalizację, a kontakt z osobami odpowiedzialnymi jest możliwy nie tylko zdalnie, ale także drogą tradycyjną (telefonicznie, osobiście).

Spełnienie powyższych wymogów stanowi warunek *sine qua non*, by serwis mógł zostać uznany za bibliotekę cyfrową. Dodatkowo można wskazać kilka typowych rozwiązań stosowanych w tego typu serwisach, które jednak nie są obligatoryjne:

- pozwalają na personalizację ustawień;
- mają wbudowane mechanizmy informacyjne (RSS, biuletyny elektroniczne) i statystyczne;
- pozwalają na autoryzację dostępu do zasobu;
- oferują dodatkowe usługi (np. praca grupowa).

W tym kontekście do bibliotek cyfrowych nie należy zaliczać repozytoriów, które:

- służą gromadzeniu i zachowaniu efektów twórczości intelektualnej określonej grupy lub społeczności (specjalistów z danej dziedziny lub pracowników danej instytucji);
- gromadzą tzw. eprinty (preprinty, postprinty);
- pełnią funkcję podobną do elektronicznych czasopism naukowych (służą przyspieszeniu obiegu informacji naukowej), gromadzą artykuły naukowe, różnego typu publikacje i materiały dydaktyczne, prace magisterskie i doktorskie;
- ich podstawową funkcją jest składowanie nowych, na bieżąco tworzonych publikacji typu *born digital* (te materiały nie wymagają digitalizacji);
- gromadzenie jest mniej planowe niż w bibliotece cyfrowej i wynika z bieżącego przyrostu produkcji naukowej;

- dokumenty mogą być umieszczane przez twórców, a nie wyspecjalizowany personel.

Ponieważ biblioteka cyfrowa może zawierać obiekty typu *born digital* (nie tylko digitalizaty), słuszone wydaje się przyjęcie założenia, że zbiór takich dokumentów może być częścią biblioteki. Bez wątplenia z badań należy jednak wykluczyć typowe repozytoria, zawierające wyłącznie dokumenty natywnie cyfrowe.

Ustalenie zbioru badawczego

Przystępując do ustalenia zbioru badawczego, należy uściślić rozumienie jeszcze jednego terminu – *polska biblioteka cyfrowa*. Pomocne w tym zakresie może być przyjęcie, że jest to serwis prowadzony w języku polskim (domyślna wersja językowa to język polski), mający adres URL w polskiej domenie (.pl) oraz prowadzony przez instytucję lub instytucje mające siedzibę na terenie Polski.

Zasadnym posunięciem podczas ustalania zbioru badawczego wydaje się wzięcie pod uwagę instalacji dostępnych publicznie¹⁵ oraz tylko tych, które są regularnie aktualizowane, tj. tych, których kolekcje obiektów cyfrowych są w sposób ciągły i planowy rozbudowywane i zarządzane¹⁶. Ponadto, dobrym rozwiązaniem może okazać się objęcie badaniem całych serwisów bibliotek cyfrowych, a nie ich części¹⁷, oraz pominięcie serwisów agregujących, takich jak serwis Federacji Bibliotek Cyfrowych, i stron domowych czasopism elektronicznych typu Open Access (np. „Computer Science Journal” czy „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza”).

¹⁵ Istnieje grupa bibliotek cyfrowych niedostępnych publicznie, o czym informuje np. Federacja Bibliotek Cyfrowych. Por. *Wdrożenia oprogramowania dLibra* [on-line]. Federacja Bibliotek Cyfrowych [dostęp 31 marca 2013]. Dostępny w World Wide Web: http://dlibra.psn.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=27.

¹⁶ Ponieważ serwisy bibliotek cyfrowych nie muszą być aktualizowane codziennie, postanowiono przyjąć konkretny okres za miernik „żywołności” serwisu. Założono, że jeśli w ciągu ostatnich sześciu miesięcy od dnia badania kolekcja biblioteki cyfrowej nie uległa żadnym zmianom, oznacza to, że serwis jest „martwy” i nie będzie brany pod uwagę przy ocenie.

¹⁷ Na przykład badaniu podlegała Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego, a nie Psychologiczna Biblioteka Cyfrowa, stanowiąca jedną z jej kolekcji.

Przy ustalaniu grupy bibliotek cyfrowych do badania można posłużyć się kilkoma popularnymi źródłami zawierającymi wykazy polskich kolekcji cyfrowych, np.

1. Zestawieniem polskich bibliotek cyfrowych, zamieszczonym na stronie Federacji Polskich Bibliotek Cyfrowych (dalej: FBC)¹⁸,
2. Wykazem polskich bibliotek cyfrowych i repozytoriów w katalogu OpenDOAR (Directory of Open Access Repositories)¹⁹,
3. Wykazem pn. „Biblioteki cyfrowe w Polsce” w specjalistycznym serwisie EBIB²⁰,
4. Wynikami wyszukiwania prostego w wyszukiwarce Google według terminu „biblioteka cyfrowa”.

Korzystając z różnych katalogów zasobów, warto mieć jednak świadomość ich niedoskonałości. Dowodzi tego prosta próba wykonana przez autorkę niniejszego opracowania w dniu 15 września 2012 r. Zestawienie polskich bibliotek cyfrowych, zamieszczone w tym dniu na stronie FBC, obejmowało 95 bibliotek cyfrowych, lecz tej liczby nie można było uznać za w pełni reprezentatywną. Część serwisów w zestawieniu była opatrzona statusem „w przygotowaniu”, jednak po weryfikacji ich dostępności okazało się, że faktycznie serwisy te już funkcjonują (np. Biblioteka Multimedialna Teatrnn.pl). Z kolei inne biblioteki, oznaczone statusem „dostępna”, *de facto* nie były dostępne (np. Biblioteka Cyfrowa UMCS). Kilka serwisów opatrzonych statusem „przeniesiona” dodatkowo zawyżało rzeczywistą liczbę bibliotek. Ponadto w zestawieniu FBC nieprawidłowo były podane nazwy kilku projektów, np. Biblioteka Cyfrowa Fundacji Ormiańskiej KZKO (na stronie głównej biblioteki widniała nazwa Cyfrowa Biblioteka Ormiańska). Po uwzględnieniu powyższych nieścisłości liczba rzeczywiście funkcjonujących serwisów na dzień 15 września 2012 r. została ustalona na 89.

¹⁸ *Zestawienie polskich bibliotek cyfrowych* [on-line]. Federacja Polskich Bibliotek Cyfrowych [dostęp 31 marca 2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://fbc.pionier.net.pl/owoc/list-lib>.

¹⁹ *Summaries – Poland* [on-line]. OpenDOAR [dostęp 31 marca 2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.opendoar.org/countrylist.php?cContinent=Europe-#Poland>.

²⁰ *Biblioteki cyfrowe w Polsce* [on-line]. Serwisy EBIB [dostęp 31 marca 2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.nowyebib.info/serwisy/5-biblioteki-cyfrowe-i-wybrane-projekty-digitalizacji-w-polsce>.

Podobna sytuacja zaistniała w przypadku wyników pochodzących z ogólnoswiatowego katalogu repozytoriów cyfrowych OpenDOAR. Katalog ten – wbrew temu, co sugeruje nazwa – rejestruje nie tylko repozytoria, ale też różnego rodzaju kolekcje cyfrowe, w tym także biblioteki cyfrowe. Wykorzystując opcję wyszukiwania według kraju, otrzymano wykaz 74 kolekcji cyfrowych – w większości również rejestrowanych w Federacji Bibliotek Cyfrowych oraz 5 spoza niej (głównie repozytoriów, np. Repozytorium Eny Politechnika Wroclawska czy Repozytorium SWPS i WSNHiD).

Kolejnym poddanym próbie źródłem informacji był bibliotekarski serwis EBIB. W jednej z jego zakładek – „Biblioteki cyfrowe w Polsce” – został zamieszczony wykaz odnośników do różnego typu kolekcji cyfrowych. Wewnętrznie pogrupowano je w działy rejestrujące projekty narodowe, regionalne, instytucjonalne, wybrane kolekcje cyfrowe, opracowanie dokumentów elektronicznych. Po odrzuceniu ostatniej kategorii (odnośniki do specjalistycznych materiałów informacyjnych, szkoleniowych itp.) odnotowano 3 serwisy narodowe, 24 serwisy regionalne, 35 serwisów instytucjonalnych oraz 32 „wybrane kolekcje cyfrowe” (łącznie: 94 serwisy).

Analiza poszczególnych serwisów przeprowadzona 15 września 2012 r. wykazała, że część pozycji dubluje się z wykazami FBC i OpenDOAR, a pozostała część nie spełnia wymagań przyjętej definicji *biblioteki cyfrowej*. Przykładowo, wskazany w grupie „bibliotek cyfrowych narodowych” serwis „Pamięć Świata” odsyłał do strony domowej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, a serwis „Skarby Dziedzictwa Narodowego” przekierowywał do witryny Polska.pl, prezentującej atrakcje turystyczne Polski. W zestawieniu „wybranych kolekcji cyfrowych” znajdowały się natomiast odnośniki do edukacyjnych i literackich portali tematycznych (np. Portal Wiedzy Onet.pl, Czytelnia Onet.pl), księgarni internetowych (np. ebook.pl, Exlibris-Biblioteka Internetowa) czy katalogów gromadzących odnośniki do innych zasobów sieciowych (np. Katalog HINT). Niektóre odnośniki kierowały do serwisów nierozwijanych od wielu lat (np. projekt „Mickiewicz w sieci”), niektóre – do niedziałających stron. Za wyjątkiem kilku pozycji (rejestrowanych zresztą w FBC), żaden z projektów znajdujących się w zestawieniach EBIB nie wzbogaciłby wykazu bibliotek przewidzianych do badań.

W celu sprawdzenia, czy poza wymienionymi wyżej źródłami informacji o polskich kolekcjach cyfrowych są dostępne jeszcze inne biblioteki cyfrowe, które mogłyby zostać uwzględnione w badaniu, potencjalny badacz może przeprowadzić dodatkowo wyszukiwanie proste za pomocą wyszukiwarki internetowej Google. Zastosowanie wyrażenia wyszukiwawczego „biblioteka cyfrowa”, a następnie przeanalizowanie pierwszych 10 stron wyników (zgodnie z założeniem, że analiza 10 pierwszych stron, czyli 100 wyników, jest wystarczająca, by odnaleźć relewantne obiekty) i odrzucenie odnośników, które dublują się z pozycjami z wykazów w FBC, katalogu OpenDOAR oraz serwisie EBIB, może dowieść istnienia dodatkowych serwisów. W przypadku analizy przeprowadzonej 15 września 2012 r. udało się zlokalizować jedną taką witrynę – Górlicką Bibliotekę Cyfrową. Jednak po przeanalizowaniu budowy serwisu stwierdzono, że on także nie spełnia wszystkich wymogów stawianych bibliotekom cyfrowym.

Po ustaleniu grupy polskich kolekcji cyfrowych kolejnym krokiem w wyznaczeniu zbioru badawczego powinno być wytypowanie konkretnych serwisów do badań. W tym celu należy wskazać te biblioteki cyfrowe, które spełniają określone wcześniej założenia metodologiczne, a więc:

- realizują zadania biblioteczne, a nie tylko archiwalne (starają się ująć nie tylko kanon kulturowy; ich celem jest stale rozbudowywana kolekcja);
- podobnie jak biblioteka tradycyjna opierają się na własnej kolekcji instytucji tworzącej (nie są zbiorami odnośników do zasobów obcych);
- proces gromadzenia jest permanentny (stały, ciągły, powtarzalny), zgodny z przyjętą strategią;
- zasób jest zarządzany przez wyspecjalizowanych pracowników biblioteki tradycyjnej lub innej instytucji tworzącej daną kolekcję cyfrową;
- opracowanie udostępnianych dokumentów jest zgodne z przyjętymi standardami (ustandaryzowane metadane obiektów cyfrowych);
- oferują szereg usług dla użytkowników (anonimowych i zarejestrowanych) – przede wszystkim wyszukiwanie i przeglądanie zasobów oraz zaawansowane możliwości prezentacji obiektów;

- obsługują dokumenty o dowolnym typie (tekstowe, graficzne, aplikacje), w dowolnych formatach (np. pdf, djvu, mp3, mpeg, flash, java) i strukturze (proste, złożone);
- publikowane przez nie zasoby mają uregulowany status prawny.

W dniu 15 września 2012 r. w Federacji Bibliotek Cyfrowych warunki te spełniały 72 z 89 działających bibliotek. Do badań nie kwalifikowały się serwisy pozbawione bieżącej aktualizacji (np. Polska Biblioteka Internetowa), będące repozytoriami lub przysparzające trudności w ustaleniu, kto jest właścicielem serwisu (Ziemiańska Biblioteka Cyfrowa). W katalogu OpenDOAR i serwisie EBIB powyższych warunków nie spełnił żaden serwis niewymieniony w FBC. Gdyby zatem przystąpić do badań w dniu 15 września 2012 r., zbiór badawczy mogłyby stanowić 72 biblioteki cyfrowe.

Wyznaczenie próby celowej

Ze względu na stosunkowo dużą liczbę polskich bibliotek cyfrowych, szczególnie przydatne do badań może okazać się wyznaczenie ich próby celowej. Przystępując do jej doboru, potencjalny badacz może przyjąć następujące założenia:

- oprogramowanie zastosowane do budowy biblioteki cyfrowej może mieć wpływ na jej użyteczność;
- wielkość biblioteki cyfrowej (mierzona za pomocą liczby udostępnianych obiektów) może mieć wpływ na jej użyteczność.

Jak wspomniano, badanie użyteczności serwisów bibliotek cyfrowych służy określeniu, w jakim stopniu serwis WWW umożliwia użytkownikowi efektywne wykonanie założonych zadań. W tym kontekście analizie mogą podlegać takie obszary, jak: tożsamość serwisu w środowisku sieciowym, jego budowa, oferowane usługi oraz pewne cechy funkcjonalne (np. estetyka interfejsu, dostępność technologiczna i dla użytkowników niepełnosprawnych). W związku z tym zasadne wydaje się założenie, że zarówno zastosowane oprogramowanie, jak i wielkość biblioteki mogą mieć wpływ na użyteczność serwisu. Choć te założenia mają dość ogólny charakter, ich zaletą jest fakt, że łatwo je zastosować dla wyznaczonego zbioru badawczego.

Wychodząc z pierwszego założenia, należy sprawdzić, na jakim rodzaju oprogramowania zostały zbudowane wytypowane biblioteki. W dniu 15 września 2012 r., spośród 72 bibliotek, 65 było opartych na oprogramowaniu dLibra, a 7 – na innych oprogramowaniach (w większości projekty własne instytucji prowadzących).

W dalszej kolejności należałoby grupę bibliotek zbudowanych na platformie dLibra zbadać pod kątem wykorzystywanej wersji tego oprogramowania oraz wielkości biblioteki (mierzonej liczbą udostępnianych obiektów cyfrowych). Przyjmując założenie, że do próby celowej powinny zostać wytypowane te serwisy, które mogą być reprezentatywnymi przedstawicielami całej grupy, oraz mając na uwadze, że wielkość biblioteki cyfrowej może mieć wpływ na jej użyteczność, a jednocześnie dążąc do kompletności, do badań należałoby wybrać zarówno biblioteki działające w oparciu o wersje najstarsze, jak i najnowsze. Z uwagi na dużą liczbę wdrożeń wersji 4.0 i 5.0 z tych grup można wybrać po 2–3 reprezentantów.

Z całą pewnością wytypowana w takiej procedurze próba celowa będzie dość zróżnicowana nie tylko pod względem oprogramowania i wielkości, ale także typów bibliotek czy czasu powstania serwisów. Te warunki pozwolą jednak na przeprowadzenie oceny użyteczności oraz wyciągnięcie interesujących wniosków²¹.

Podsumowanie

W niniejszym artykule przedstawiono propozycję pragmatycznego podejścia do problemu wyznaczenia zbioru badawczego i próby celowej na potrzeby oceny użyteczności serwisów WWW polskich bibliotek cyfrowych. Mimo pozornej prostoty, zadanie to może okazać się niespodziewanie skomplikowane dla potencjalnego badacza. Trudności w doborze serwisów do badania będą z pewnością wynikać głównie z braku konsekwencji w nazewnictwie projektów cyfrowych (obok terminu *biblioteka cyfrowa* spotyka się przynajmniej kilka innych terminów, zbliżonych

²¹ Zaprezentowana na łamach niniejszego artykułu propozycja metodologiczna zostanie wykorzystana w badaniach polskich bibliotek cyfrowych prowadzonych na potrzeby przygotowywanej przez autorkę dysertacji doktorskiej.

znaczeniowo) oraz stosowania nazwy *biblioteka cyfrowa* w odniesieniu do bardzo różnych projektów, które *de facto* bibliotekami nie są (np. repozytoriów cyfrowych, witryn czasopism Open Access, portali tematycznych). Identyfikację właściwych bibliotek cyfrowych mogą dodatkowo utrudniać niedokładne lub nieaktualne informacje udostępniane przez profesjonalne – z założenia – źródła, takie jak serwis Federacji Bibliotek Cyfrowych czy bibliotekarski serwis EBIB. Pewnym wyzwaniem może być także przyjęcie kryteriów doboru próby celowej spośród wytypowanej puli badawczej (w artykule zaproponowano kryterium oprogramowania i wielkości biblioteki, ale można zapewne rozważyć inne kryteria, jak np. wiek biblioteki).

Badacz planujący ocenę serwisów polskich bibliotek cyfrowych staje przed trudnym zadaniem metodologicznym. Przedstawiona w artykule pragmatyczna metoda wyłonienia próby celowej jest jedynie propozycją, która może stanowić wstęp do dalszej dyskusji. Należy mieć nadzieję, że przyczyni się ona do wypracowania metod oceny użyteczności serwisów WWW polskich bibliotek cyfrowych.

The selection procedure of Polish digital libraries for usability evaluation – a pragmatic approach

ABSTRACT: Recently, the evaluation of digital libraries has been drawing more and more attention in Polish library and information science community. However, very little research has been done in this area. One of the reasons might be the difficulty in specifying the research subject as well as the appointment of a representative research sample. The article presents a pragmatic approach to the selection procedure of Polish digital libraries for usability evaluation. The idea of Website evaluation was briefly explained and some terminological inconsistencies in Polish digital library environment were presented. Then the selection procedure of digital libraries for the research sample was described in detail. The article explains reasons for encountered difficulties in digital library selection and suggests alternative approaches to this problem.

KEYWORDS: digital libraries, Web usability evaluation.

